

УДК 364.01:364.13

Л. О. Нікілєва

Дніпродзержинський державний технічний університет, Україна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглядаються сучасні підходи до організації соціального забезпечення та соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні потреби, соціальна сфера, суб'єкт господарювання, споживач соціальних послуг.

В статье рассматриваются современные подходы к организации социального обеспечения и социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, социальные потребности, социальная сфера, субъект хозяйствования, потребитель социальных услуг.

The given article examines the modern approaches to the organization of social security and social protection of the citizens.

Keywords: social protection, social security, social needs, social sphere, business entity, consumer of social services.

Ситуація, що склалася в економіці України, характеризується скороченням видатків із державного бюджету на соціальне забезпечення та захист різних верств населення, недоотриманням іншими соціальними фондами (Пенсійним фондом, соціального страхування, страхування на випадок безробіття, соціального страхування від нещасних випадків на виробництві тощо) обсягів фінансування у зв'язку зі зміною кон'юнктури ринку праці та зростанням безробіття. Крім того, спостерігається скорочення обсягів фінансування місцевих бюджетів з позабюджетних фондів, що, у свою чергу, призводить до невиконання соціальних програм міст та інших територіальних утворень.

Різні аспекти сутності та організації соціального забезпечення та захисту населення досліджувалися у роботах С. І. Бандур, Д. П. Богині, І. К. Бондар, Н. П. Борещької, В. М. Гейця, М. І. Долішнього, Ю. К. Зайцева, С. М. Злупко, С. В. Кадомцевої, А. М. Колоти, В. І. Куценка, В. Д. Лагутіна, Е. М. Лібанової, І. І. Лукінова, В. О. Мандибури, О. Ф. Новикова, В. М. Новикова, В. В. Онікієнко, О. М. Палія, С. І. Пирожкова, В. К. Черняка, А. А. Чухно, Ю. О. Шклярського та ін. Особливу увагу вивченню механізмів соціального забезпечення та захисту населення приділили у своїх працях такі закордонні вчені: В. Беверідж, Г. Браун, Г. Ламберт, А. Мюллер-Армак, Х. Мадлен, Г. Сміт, Дж. Хабермас, С. Хаджес, Х. Хекло та інші.

В економічній системі та практиці державного регулювання соціальної сфери недостатньо досліджено питання оцінки рівня соціальних послуг та системи прогнозування соціального забезпечення населення у сучасних економічних умовах. Відсутність методики оцінки якості соціальних послуг зумовлює необхідність її розробки на основі якісних критеріїв та удосконалення системи прогнозування соціального захисту населення. Все це викликає потребу дослідження наукових підходів щодо формування та розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування, удосконалення механізму соціального забезпечення та захисту населення через поєднання державного регулювання та викорис-

тання недержавних важелів впливу, що дозволить забезпечити розвиток закладів і підприємств соціального обслуговування та запровадити ефективні організаційно-економічні заходи захисту населення.

Аналіз публікацій з проблеми формування та розвитку закладів із підприємств соціального обслуговування, соціального забезпечення та захисту населення виявляє їхнє недостатнє теоретичне обґрунтування. Проведемо теоретичне дослідження основних категорій, що стосуються формування та розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування.

На наш погляд, підприємство (заклад) соціальних послуг (об'єкт соціальної інфраструктури) – це суб'єкт господарювання відповідної організаційно-правової форми власності (державної, комунальної або приватної), діяльність якого спрямована на організацію соціального захисту та соціального забезпечення населення, а також на задоволення потреб у соціальних послугах для різних категорій споживачів.

Соціальне забезпечення населення є складовою частиною соціальної політики держави і одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної роботи. Соціальне забезпечення є одним із пріоритетних напрямів діяльності організацій і установ Міністерства праці і соціальної політики, важливою функцією фахівців із соціальної роботи, які працюють в управліннях соціального захисту населення обласних, міських, районних державних адміністрацій тощо.

Поділяючи думки більшості авторів [1–3; 7; 8; 11–14; 16], ми вважаємо, що соціальне забезпечення передбачає організаційно-економічні заходи щодо надання матеріальної та нематеріальної допомоги різним верствам населення та підвищення рівня фінансового забезпечення економічно активних груп осіб.

На підставі узагальнення наукових джерел провідних дослідників у царині соціального забезпечення [1–3; 7; 8; 11–16] нами побудована відповідна система, яка має місце в економіці України (рис. 1). Як свідчать дані рис. 1, в Україні функціонує система соціального забезпечення, яка ґрунтується на чинній нормативно-законодавчій базі та організаційно-економічних заходах її реалізації.

Організаційно-економічні заходи стосуються таких форм соціального забезпечення: обов'язкового державного пенсійного страхування; обов'язкового державного соціального страхування працівників підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності; соціального забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету України; грошової допомоги за рахунок коштів соціальних фондів підприємств, творчих об'єднань, благодійних організацій і приватних добровільних внесків громадян; утримання непрацездатних громадян у державних, комунальних та інших установах соціального призначення; адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, непрацездатним громадянам за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів; недержавного пенсійного фонду забезпечення громадян згідно з договорами працівників з роботодавцями, недержавними фондами, приватними пенсійними системами тощо.

Поряд із соціальним забезпеченням необхідно дослідити поняття соціального захисту населення. У проекті Соціального кодексу України соціальний захист населення визначений як система державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених чинним законодавством України [5]. Соціальний захист населення має відповідні цілі, функції, складові елементи та принципи.

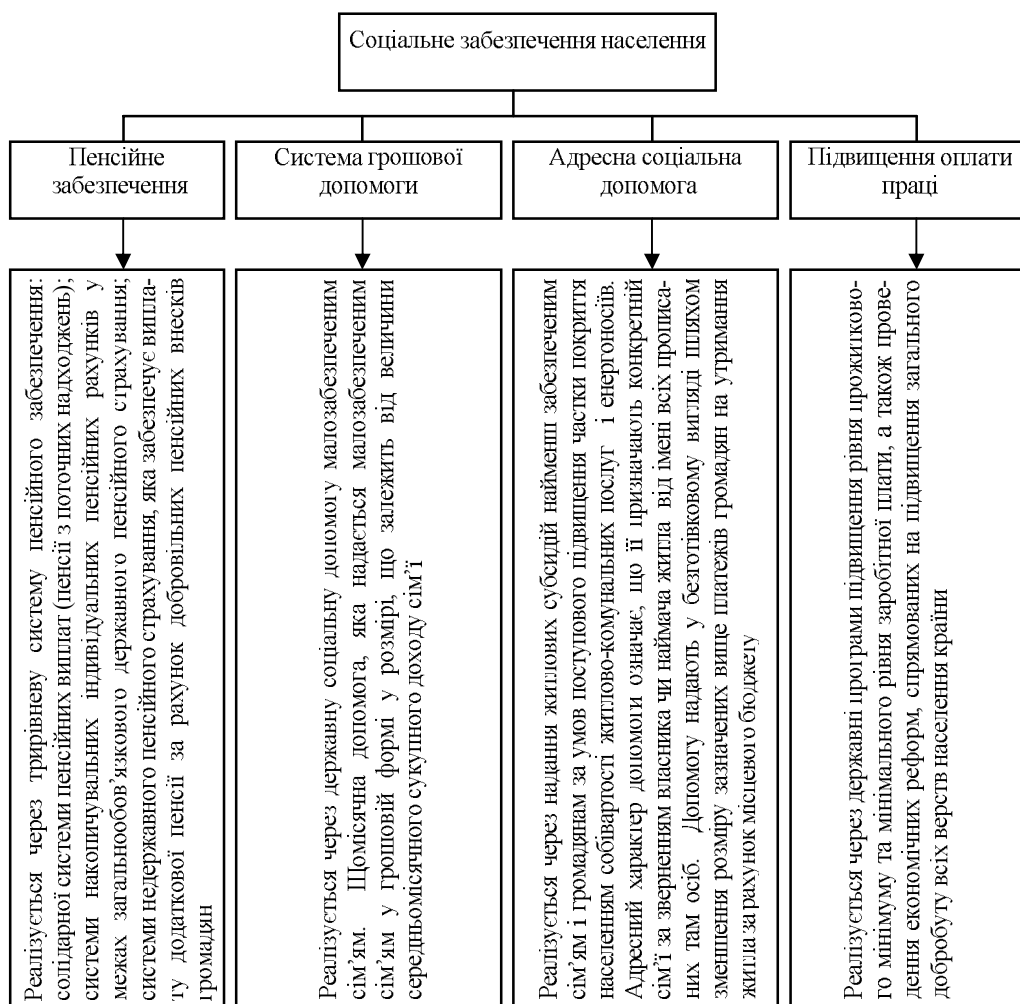

Рис. 1. Система соціального забезпечення населення в Україні

(Джерело: авторське узагальнення)

Принципи соціального захисту населення представлені на рис. 2. Виходячи із наведеної на рис. 2 інформації, принципи соціального захисту населення відповідають нормам соціального забезпечення різних верств населення та державній соціально-економічній політиці України.

У сутності поняття «соціальний захист», на наш погляд, простежується зв'язок соціального забезпечення із соціальними гарантіями держави без урахування інших інститутів соціальних стандартів.

Ми вважаємо, що соціальний захист може гарантувати не лише держава через відповідні органи управління, а й інші суб'єкти як державної, так і недержавної форм власності на основі здійснення власної господарської діяльності, що передбачена чинним законодавством. Цими інститутами соціального захисту населення у сучасних умовах є державні і приватні фонди соціального розвитку, приватні інститути фінансування соціальних потреб, національні та закордонні банківські установи і страхові компанії, неурядові неприбуткові організації соціального спрямування тощо.

Рис. 2. Принципи соціального захисту населення
(узагальнено автором за [21])

Розглядаючи сутність понять, необхідно зазначити, що соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення, порівняно із соціальним захистом, є вузьким поняттям і означає практику виплати пенсій, адресної соціальної допомоги, соціального догляду.

Відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення містить у собі право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку родини, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [3, с. 63].

У процесі організації соціального забезпечення та захисту населення підприємства надають різні види соціальних послуг, які формують відповідний ринок.

Досліджуючи наукову літературу та чинне законодавство у сфері соціального забезпечення та захисту населення в Україні, нами визначено, що існують соціальні послуги, як безкоштовні, так і платні.

У табл. 1 нами згруповано види соціальних послуг, які надаються в Україні. Як свідчать дані табл. 1, з метою соціального забезпечення та захисту населення в Україні надається досить широкий спектр безкоштовних соціальних послуг.

Суб'єктами, що надають соціальні послуги, є державні та комунальні спеціалізовані заклади, установи і підприємства соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку, фізичні особи [10].

Надання соціальних послуг ґрунтується за принципами: адресності та індивідуального підходу; доступності та відкритості; добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; гуманності; комплексності; максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів

суб'єктами, які надають соціальні послуги; законності; соціальної справедливості; забезпечення конфіденційності суб'єктами, які надають послуги, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотриманням етичних і правових норм [10].

Таблиця 1

Види соціальних послуг в Україні [9]

Безкоштовні соціальні послуги:	Платні соціальні послуги:
соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-медичні; соціально-економічні; юридичні; послуги з працевлаштування; послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями; інформаційні; інші соціальні послуги	ведення домашнього господарства; придбання і доставка продовольчих, промислових та господарських товарів, медикаментів, книг і періодичних видань; організація харчування; надання послуги з використання ліжко-місця; у закладах (установах), що надають соціальні послуги; надання у користування м'якого та твердого інвентаря; транспортні послуги; перукарські послуги; прання білизни та одягу; надання послуг із забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації і їхнього ремонту; пошиття і ремонт одягу та взуття; надання послуг з виконання ремонтних робіт; надання допомоги у користуванні послугами зв'язку; надання допомоги у проведенні сільськогосподарських робіт, у тому числі з використанням сільськогосподарської техніки, догляд за свійськими тваринами; надання допомоги в оплаті комунальних послуг та здійсненні інших платежів; надання допомоги в оформленні документів та написанні листів; організація консультування з питань законодавства (оформлення правових документів, адвокатські та нотаріальні послуги); представництво інтересів в органах державної влади, установах, підприємствах та організаціях; освітні послуги; організація надання послуг спеціалістами-дефектологами; організація дозвілля; організація надання послуг із психодіагностики, психологічної корекції та психологічної реабілітації; здійснення профілактичних та санітарно-гігієнічних заходів за місцем проживання (перебування); забезпечення супроводження; організація надання консультацій лікарями за місцем проживання (перебування); допомога у працевлаштуванні (крім роботи за кордоном)

Відповідно до принципів надання соціальних послуг, у сучасних умовах, на наш погляд, основними підходами до формування ефективної моделі соціальних послуг є забезпечення усіх верств населення мінімально необхідним життєвим рівнем, надання кожному можливості вільно розвиватися, реалізувати себе, власні здібності, гарантувати дотримання стабільності у суспільстві, соціальної солідарності, загального добробуту населення.

З метою покращання якості надання соціальних послуг та забезпечення соціального захисту в Україні запроваджено концепцію реформування системи соціальних послуг [6]. Основною метою концепції є реформування системи со-

ціальних послуг для підвищення ефективності її функціонування та наближення до потреб отримувачів.

Основними завданнями реформи є: створення системи якісних соціальних послуг, яка б відповідала потребам різних груп населення, передусім людей, які опинилися у складних життєвих обставинах, шляхом модернізації існуючих і запровадження нових соціальних послуг; удосконалення управління державними видатками на соціальні послуги з метою їхнього раціонального використання; упровадження механізму, який стимулює надавачів соціальних послуг до постійного підвищення рівня якості таких послуг; посилення ролі місцевого самоврядування у плануванні, фінансуванні та організації надання соціальних послуг; удосконалення управління соціальними послугами, зокрема, впровадження механізму регулювання системи соціальних послуг; створення умов для розвитку ринку соціальних послуг шляхом розширення їхнього переліку, рівної участі на цьому ринку надавачів послуг усіх форм власності. Основні вимоги до системи соціальних послуг систематизовані у табл. 2.

Таблиця 2

Вимоги до системи соціальних послуг [6]

Перелік вимог	Характеристика
1	2
Орієнтованість на задоволення потреб отримувачів послуг	Види, форми та обсяг соціальних послуг спрямовуються на надання допомоги у розв'язанні проблем і відповідають попиту на такі послуги, індивідуальним потребам людей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Забезпечується за принципами добровільності отримання соціальних послуг, можливості вибору закладу та місця отримання таких послуг, а також обов'язковим проведенням оцінки індивідуальних потреб, складанням і виконанням індивідуальних планів отримувача послуг
Адресність надання послуг	Передбачає диференціацію надання соціальних послуг з урахуванням умов життя їхнього отримувача, адресне фінансування з місцевих бюджетів, закупівля послуг або цільова соціальна допомога отримувачу для оплати послуг обраного ним надавача послуг
Залучення отримувача послуг до розв'язання власних проблем	Подолання споживацького підходу до отримання соціальних послуг, розвиток самостійності і активності отримувача послуг, його власних можливостей у розв'язанні проблем, що виникають
Децентралізація системи надання соціальних послуг	Базується на рівні громади, розукрупнення великих закладів і центрів, територіальне наближення надання послуг до місця проживання/перебування їхніх отримувачів для забезпечення збереження або відновлення соціальних зв'язків і родинних стосунків. Посилення ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування за якістю, фінансовим забезпеченням, обсягом, вибором надавача соціальних послуг
Створення для надавачів соціальних послуг усіх форм власності рівних умов на ринку таких послуг	Забезпечення рівної конкурентоспроможності кожного з надавачів потребує удосконалення нормативно-правової бази щодо можливості укладати контракти з надання соціальних послуг, стимулювання та регулювання діяльності комерційних організацій з надання соціальних послуг, а також удосконалення послуг та інфраструктури у державних закладах
Ефективність надання соціальних послуг	Передбачає підвищення ефективності управління бюджетними коштами. Зміст та організація соціальних послуг забезпечують найповніше задоволення індивідуальних потреб отримувачів послуг та спрямовані на досягнення позитивних змін у їхньому житті, сприяння інтеграції в суспільство, самовизначенню, особистісному та творчому розвитку

Закінчення табл. 2

1	2
Прозорість та підзвітність системи соціальних послуг	Процеси планування, організації надання соціальних послуг, моніторингу їхньої якості відбуваються за участю всіх відповідальних структур, включаючи самих отримувачів та їхніх представників, із залученням громадського контролю та незалежних інспекцій, оприлюдненням результатів перевірок, інформуванням громадян про діяльність у сфері соціальних послуг
Забезпечення якості соціальних послуг	Система забезпечення якості соціальних послуг передбачає введення мінімальних державних стандартів якості та здійснення постійного контролю за їхнім дотриманням, регулювання діяльності з надання соціальних послуг шляхом ліцензування та реєстрації суб'єктів, які надають соціальні послуги, застосування економічного та адміністративного механізму, що обумовлює конкуренцію на ринку соціальних послуг і стимулює підвищення рівня якості таких послуг
Використання найкращого досвіду	Передбачає вивчення і поширення найкращого вітчизняного та міжнародного досвіду застосування методик надання соціальних послуг, проведення оцінки потреб отримувачів, ефективності планування, навчання персоналу, фінансування та контролю якості

Як для будь-якого ринку, так і для ринку соціальних послуг існують певні умови, за допомогою яких функціонують та розвиваються відповідні заклади і підприємства.

Враховуючи діяльність закладів і підприємств, які функціонують на ринку соціальних послуг, відносини державних органів управління з соціального забезпечення та захисту із споживачами, а також механізм реалізації надання соціальної допомоги, нами побудовано модель ринку соціальних послуг (рис. 3).

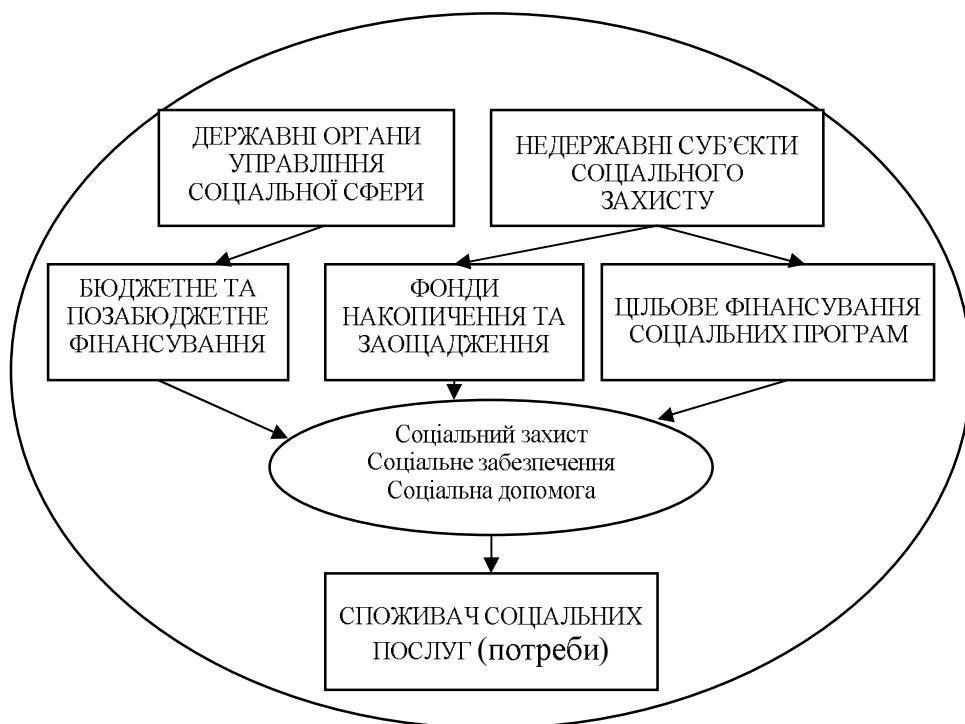

Рис. 3. Формалізована модель ринку соціальних послуг
(Джерело: запропоновано автором)

Представлена нами на рис. 3 модель ринку соціальних послуг визначає суб'єктів даного ринку, джерела фінансування соціальних заходів відповідно до потреб споживачів. Також нами визначені чинники впливу на формування та розвиток закладів і підприємств соціального обслуговування, а саме: політичні – нормативно-правові, економічні, фінансові, організаційні, наукові, кадрові, суспільні.

Висновки. Таким чином, розглянуті сучасні підходи до організації соціального забезпечення та захисту населення дозволили визначити теоретичні основи формування та розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування в Україні та виокремити напрями розвитку даних суб'єктів господарювання у взаємозв'язку із концептуальними підходами до реформування соціальної сфери.

Бібліографічні посилання

1. **Бойко М. Д.** Право соціального забезпечення України / М. Д. Бойко. – К. : Олан, 2004. – 301 с.
2. **Болотіна Н. Б.** Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз / Н. Б. Болотіна // Право України. – 2001. – № 5. – С. 24–28.
3. **Болотіна Н. Б.** Право соціального захисту України / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 615 с.
4. Європейський кодекс соціального забезпечення: Кодекс, Міжнародний документ, Класифікація, Рада Європи ETS № 48 від 16 квітня 1964 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
5. **Журавський В. С.** Соціальний кодекс України: Проект. / В. С. Журавський. – К. : Логос, 1998. – 319 с.
6. Концепція реформування системи соціальних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 178-р від 13 квіт. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
7. **Оксьом І. Г.** Програми соціального розвитку в регіоні / І. Г. Оксьом // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 2. – С. 86–92.
8. **Пилипенко П.** Право соціального забезпечення в системі соціального права / П. Пилипенко // Право України. – 2004. – № 10. – С. 97–100.
9. Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку: Постанова Кабінету Міністрів України № 12 від 14 січня 2004 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
10. Про соціальні послуги: Закон України № 966-IV від 19 червня 2003 р. // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 29. – С. 52–60.
11. **Синчук С.** Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / С. Синчук, В. Бурак. – К. : Знання, 2003. – 306 с.
12. **Сирота І. М.** Право соціального забезпечення в Україні / І. М. Сирота. – Х. : Одиссей, 2007. – 408 с.
13. **Сташків Б. І.** Теорія права соціального забезпечення / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 203 с.
14. **Стичинський Б. С.** Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку / Б. С. Стичинський // Право України. – 2002. – № 6. – С. 85–90.
15. **Тюття Л. Т.** Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К. : ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.
16. **Ярошенко І. С.** Система соціального захисту в Україні: шлях до реформування / І. С. Ярошенко // Правове регулювання економіки. – 2000. – № 1. – С. 203–212.

Надійшла до редколегії 14.10.2013